

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Zorman

**Istospolne družine in starševstvo: primer lezbičnih
družin**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Zorman

Mentorica: izr. prof. dr. Alenka Švab

**Istospolne družine in starševstvo: primer lezbičnih
družin**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Zahvala

Hvala družini in prijateljem za vso podporo in pomoč v času študija.

*Posebna zahvala gre mentorici izr. prof. dr. Alenki Švab za pomoč in nasvete
pri pisanju diplomske naloge.*

Istospolne družine in starševstvo: primer lezbičnih družin

V poznomodernih zahodnih družbah je moč opaziti pojav pluralnosti družinskih oblik. Spreminjajo se družinske oblike kot tudi načini družinskega življenja. Zmanjšuje se število klasičnih nuklearnih družin, in obenem povečuje delež reorganiziranih, enostarševskih, razširjenih, istospolnih družin itd. V pravnem vidiku so istospolne družine nezaželena oblika družinskega bivanja. V nalogi obravnavam istospolne družine, natančneje lezbične družine, ki vključujejo otroke. Zaradi heteroseksualne norme, ki je vpeta v vse sfere javnega in zasebnega, se homoseksualcem odreka pravica do starševstva. Istospolni partnerji so stigmatizirani kot neprimerni starši. Podatki preteklih raziskav o istospolnih družinah in otrocih ugotavljajo, da se otroci homoseksualnih družin ne razlikujejo od otrok heteroseksualnih družin. Prav tako ni opaziti razlik v osebnostnem in čustvenem razvoju. Spolna usmerjenost staršev ne vpliva na otroke in njihovo spolno usmerjenost. V zadnjem delu naloge obravnavam tematiko lezbičnih družin, ki največ pripomorejo k redefiniciji očetovstva, in ne nazadnje tudi materinstva.

Ključne besede: istospolne družine, starševstvo, otroci, pluralnost družinskih oblik, lezbične družine.

Same-sex families and parenting: lesbian families

In Western societies phenomenon of plurality of family forms is observed. Family forms are changing as well as family life styles. The number of traditional nuclear families is reducing, while the share of reorganized, single parent, extended, same-sex families, etc.. is rising. Same-sex families are undesirable evidence forms of family living in legal aspects. The paper deals with same-sex-families, specifically lesbian families with children. Due to the heterosexual norm, which is embedded in all spheres of public and private, to homosexuals the right to gay parenting is denied. Same-sex partners are stigmatized as unfit parents. Historical data research on gay families and children show that children of gay families do not differ from children of heterosexual families. There is also no noticeable differences in personality and emotional development. Sexual orientation of parents does not affect the children and their sexual orientation. In the last part of the paper lesbian families address issues that most contribute to the redefinition of fatherhood, and finally the motherhood.

Key words: same-sex families, parenting, children, plurality of family forms, lesbian families.

KAZALO

1 UVOD	6
2 PLURALNOST DRUŽINSKIH OBLIK	7
3 PRAVNI VIDIK ISTOSPOLNIH PARTNERSTEV	10
4 REPRODUKTIVNE ODLOČITVE GEJEV IN LEZBIJK	13
4.1 Čista razmerja	13
4.2 Želja po otroku	13
4.3 Odločitev za starševstvo	14
4.5 Identiteta staršev	15
4.6 Razkritje	15
5 POSLEDICE RAZLIČNIH DRUŽINSKIH KONTEKSTOV NA OTROKE	16
5.1 Vedenje glede na spol	18
5.2 Spolno vedenje in spolna usmerjenost	19
5.3 Otrokov duševno zdravje in samozavest	19
5.4 Odnos staršev do otrokovega spola in spolnega razvoja	19
5.5 Starševske sposobnosti in razvojne usmerjenosti otrok	20
6 LEZBIČNE DRUŽINE	21
6.1 Redefinicija očetovstva v lezbičnih družinah	22
6.2 Izbira darovalca	22
6.3 Znani ali neznani oče	23
6.4 Oče v vsakdanjem življenju otrok/a	25
6.5 Odraščanje v lezbični družini	25
7 SKLEP	27
8 LITERATURA	29

1 UVOD

Proces modernizacije in globalizacije prinaša spremembe na vseh področjih družbenega življenja, prav tako tudi v zasebni in družinski sferi (Švab, Kuhar 2005). Za današnje čase je značilna pluralizacija družinskih oblik življenja, med katere sodijo istospolne družine. Spremenile so se vrednote in predstave o družinskem življenju, ki uvajajo nekatera ključna razlikovanja med današnjim in nekdanjim pojmovanjem družine. Raznolikost predstavlja tiste oblike družin, ki so ljudem uresničljive. Prednost dopolnjenih družin je predvsem ta, da se posamezniki v teh družinah naučijo novih načinov razmišljanja, alternativnih rešitev, boljšega razumevanja družinskih situacij in življenjskih izkušenj, otrok pa ima lahko več zaveznikov, ki skrbijo zanj in ga imajo radi.

Vsakdanje življenje gejev in lezbijk je ujeto v zanimiv paradoks. Sem spadajo istospolne partnerske zveze, istospolne družinske skupnosti in družine, ki si jih izberemo sami. Vse te prakse so pomembni generatorji sprememb v današnji družbi. Heteroseksualnost je družbena norma, ki je vpeta v vse vidike družbenega življenja. Vpeta je v odnose med ljudmi, med poslovnimi in prijateljskimi odnosi, odnose med staršem in otrokom ali med učiteljem in učencem. Heteroseksualnost je institucionalizirana kot oblika prakse in odnosov, ki se kaže kot nekaj normalnega, naravnega in stabilnega. S heteroseksualnostjo so prežete vse samoumevne družbene norme, ki oblikujejo tisto, kar vidimo, rečemo ali vrednotimo. Zaradi heteroseksualne matrice kot norme, je vsakdanje življenje homoseksualcev bistveno bolj omejeno, še posebej zaradi posledične stigme in diskriminacije težko, prav tako le-ta otežuje življenje v istospolnih družinah.

Istospolne družine so bile, tako kot homoseksualnost, sprva tabu tema, odnos družbe do njih je bil izrazito negativen in diskriminatoren, v pravnem in realnem pomenu. Istospolnim parom se odreka pravica do starševstva. Vendar se pogled na tovrstne družine spreminja, z vedno večjo vidnostjo in boljšo pravno ureditvijo njihovega položaja.

Raziskovalna vprašanja moje diplomske naloge se navezujejo prav na ta kontekst; izhajam iz teze, da so istospolne družine še vedno tabu, da gre za odsotnost javnega diskurza, da otroci istospolnih družin ne kažejo nič manj psiholoških težav, kot njihovi vrstniki iz tradicionalnih družin. Težave, ki nastajajo, so izvir homofobije in družbene stigmatizacije istospolnih družin. Otroci iz lezbičnih družin se ne razlikujejo od otrok iz heteroseksualnih družin, npr. v razvoju spolnih vlog, spolne usmerjenosti...

Naloga je strukturirana v petih poglavjih, kjer bom na začetku obravnavala fenomen pluralnosti družinskih oblik, nadaljevala pa z analizo pravnega položaja istospolnih partnerjev. V poglavju o reproduktivnih odločitvah gejev in lezbijk bom obravnavala teme, kot so čista razmerja, želja po otroku, odločitev za starševstvo ter identiteta staršev in njihovo razkritje. V poglavju o posledicah različnih družbenih kontekstov na otroke bom sprva predstavila protiargumente glede istospolnih družin in kasneje dokazovala njihovo neznanstvenost na podlagi relevantnih študij. Tu bom obravnavala teme, kot so vedenje glede na spol, spolna usmerjenost otrok, otrokovo duševno zdravje in samozavest, odnos staršev do otrokovega spola in spolnega razvoja ter starševske sposobnosti in razvojne usmerjenosti otrok. V zadnjem poglavju se bom osredotočila na primer lezbičnih družin ter vprašanja, ki se odpirajo v tem primeru, med drugim redefinicijo očetovstva v le-teh, izbiri darovalca semena, odločitvah o znanem ali neznanem očetu, vlogi očeta v vsakdanjem življenju ter odraščanju v lezbičnih družinah.

2 PLURALNOST DRUŽINSKIH OBLIK

Družina v zahodnih družbah kot družbena skupina (oz. skupnost) in institucija opravlja vrsto za družbo vitalnih funkcij, med katerimi sta socializacija otrok in psihična stabilizacija odraslih posameznikov. V sociologiji označujemo družino kot dvogeneracijsko skupnost enega ali več odraslih, v katerem je udeležen vsaj en otrok, ki je odvisen od staršev (Rener 2006). Obstoj starševskega razmerja kot socialnega razmerja je tisto, kar družino razlikuje od drugih oblik vsakdanjega življenja ljudi, kot sta npr. partnerstvo ali gospodinjstvo. Kljub temu, da se družine in njene funkcije stalno dopolnjujejo in spreminjajo, obstaja dejstvo, da je najpomembnejša naloga družine nega in vzgoja otrok, ki se odvijajo znotraj socializacije (Featherstone 2004, Švab 2003).

V različnih obdobjih zgodovine je imela družina različne vloge. Bila je različna po sestavi in pomenu, kot so določale temeljne življenjske razmere, socialni, politični, gospodarski in kulturni dejavniki. S pojavom industrializacije v 18. in 19. stoletju, se začne družba modernizirati, s tem se začne kazati odmik od predmodernih vzorcev družinskega življenja. Pred industrializacijo je družina predstavljala celovito družbeno institucijo, sedaj pa se pomika v zasebno sfero, medtem ko v ospredje prihaja javna sfera in oblikovanje socialne države. Družina zaradi proizvodnje, ki se podružablja, postaja vedno bolj nestabilna in

ohranja kot osnovno funkcijo le še reproduktivno funkcijo. Posledica tega je formiranje modernejših družinskih oblik (Sieder 1998, 141-151).

V procesu pluralizacije družin in družinskega življenja, ki je značilna za poznomoderne zahodne družbe, biološki odnosi ne določajo nujno sestavo družine. Možnost kontracepcije, tehnološko spremenjeni načini reprodukcije, umetna oploditev in številne druge možnosti vključujejo v proces reprodukcije tudi neodvisne posameznike in tako omogočajo rojstvo otroka brez heteroseksualnega spolnega stika. Izbira je tista, ki narekuje obliko partnerstev in družin. Svoboda v izbiranju nam dovoljuje, da si izberemo svoj življenjski stil. V pozni modernosti je moč opaziti t.i. »izbirne družine«, ki označujejo ne-heteroseksualne družinske skupnosti. Izbirna družina se nanaša na večinoma istospolno usmerjene in se v določenih pogledih ne nanaša samo na partnerske zveze, temveč je lahko mišljena tudi kot nadomestna družina pred oblikovanjem prave istospolne družine. S pluralizacijo družinskih oblik je jedrna družina zapustila mesto naravne oblike družinskega življenja (Calhoun 1997, 142-144).

Gre za družbeno preobrazbo družine, ki vključuje pojav raznovrstnosti tako družinskih oblik kot načinov družinskega življenja. Družinske spremembe lahko na kratko opredelimo kot spremembe glede na obliko, poročne oz. maritalne spremembe in rodnostne spremembe. Zmanjšuje se število klasičnih nuklearnih družin, obenem pa povečuje delež reorganiziranih, enostarševskih, razširjenih, istospolnih družin, itd. Današnje družine se razširjajo preko sorodniških mrež, in tako dajejo manjši pomen sorodstvenim razmerjem, v smislu krvnih in bioloških vezi. V družinsko življenje se vključujejo druge osebe, kot so npr. prijatelji in sostanovalci, ki prav tako otroku dajejo materialno in čustveno oporo. Spremembe, povezane z zakonsko zvezo, so drugi dejavnik pluralnosti družinskih oblik. V večini zahodnih držav je moč opaziti upad porok, kar pomeni zmanjševanje socialnega pomena zakonske zveze. Mnogi posamezniki se ne odločajo za poroko, temveč živijo v kohabitacijah ali v t.i. LAT¹ (*living-apart-together*) partnerstvih. Tretji vidik sprememb se nanaša na spremembe rodnosti. V večini držav zahodnega sveta rodnost upada. Po podatkih Statističnega urada RS se rodnost v Sloveniji manjša. Prav tako se povečuje število otrok, rojenih v zunajzakonski zvezi. Spremembe v družinskem življenju je moč opaziti v življenjskih potekih. Posamezniki in posameznice v različnih obdobjih prehajajo iz ene v drugo družinsko obliko, in ni nujno da živijo samo v dveh družinah – izvorni družini in družini prokreacije. Cheal (2008) pravi, da je zelo verjetno, da bodo ljudje v življenju prehajali skozi različne družinske organizacije, tako v otroštvu, kot kasneje (Švab 2010). »S spreminjanjem družin se starševstvo razširja na različne

¹ Življenje narazen in hkrati skupaj

oblike socialnega starševstva. S pojavom istospolnih družin se spreminja družbeni pomen starševstva: starša otroka nista nujno v heteroseksualnem razmerju.« (Švab 2010).

Tako narašča število enostarševskih družin, reorganiziranih družin in istospolnih družin. Lezbične in gejevske družine se uvrščajo med tiste družinske oblike, ki veljajo za natradicionalne, nekovencialne, alternativne, ipd. (Arendell v Urek 2005, 155). Nekateri novejši koncepti družine ne vključujejo otrok kot pogoj družine, vendar bomo govorili o tistih istospolnih družinah, katere vključujejo otroke. V netradicionalnih družinah široka javnost izraža skrb, ali je za otroke v prej omenjenih družinah varno. Razlogom in argumentom za nasprotovanje istospolnemu starševstvu je skupno to, da so stigmatizirani kot neprimerni starši.

Heteroseksualna nuklearna družina je v zahodnih družbah promovirana kot idealni tip družine, norma, od katere se meri odmik, je mesto, od koder se označuje 'Drugi'. »Njen položaj je naturaliziran in normaliziran, je točka, kjer neka oblika skrene od naravnega k nenaravnemu, od normalnega k deviantnemu.« (Urek 2005, 157). Po statistikah v Sloveniji tradicionalna družina predstavlja le še dobro polovico družinskih oblik, vendar kljub šibki številni prevladi, še vedno velja za normo družinskega življenja. Zaradi upada deleža tradicionalnih družin, in zaradi sprememb v družinski sferi, mnogi govorijo o zatonu družine. Po mnenju Renerjeve, je bolj ustrezno govoriti o krizi predstave in ideologije družine, kot pa o njenem zatonu (Urek 2005, 156).

Pri dojemanju koncepta družine je pomembno, da se upošteva subjektivne pomene intimnih razmerij in manj formalne, krvne ali zakonske pomene. S psihološkega vidika je za družino pomembno, da izpolnjuje psihološke naloge. Tako mora posameznik v družini občutiti temeljni občutek lastne vrednosti, ki temelji na preizkušnji pravice do resničnosti v iskanju ravnotežja med skrbjo zase in skrbjo za druge, med avtonomijo in povezanostjo. Potemtakem mora danes koncept družine bolj upoštevati to, kar se v družini dogaja kot pa to, kakšna naj bi družina bila (Featherstone, Švab v Urek 2005, 158). Družine bi morali gledati s stališča 'kaj delajo' in ne 'kakšne so'. G.A.Dunne (v Sobočan 2009, 65) »ugotavlja, da funkcija, ki jo pripisujemo materinstvu, ni več toliko samo rojevanje, ampak družbeno prepoznanje osebe kot matere.«

Po Susan Golombok, ki je psihologinja in referenčna raziskovalka netradicionalnih družinskih oblik, obstajajo tri predpostavke proti novim družinskim oblikam; *prvič*, bolj kot se družina odmika od tradicionalne dvostarševske heteroseksualne družine, večja je tveganost za otroka, *drugič* je za otroka pomembnejše, ali sta v družini dva ali en starš, ali je oče prisoten ali ne, ali so starši biološki ali ne, kot pa kakovost odnosov in *tretjič*, da npr. naj bi iz enostarševskih

družin izšli delikventni otroci, homoseksualni starši naj bi vzgajali homoseksualne otroke, itd. Študije Golombokove kažejo, da otroci iz homoseksualnih družin nimajo nič več težav kot tisti iz heteroseksualnih (Golombok 2000).

Zato se tu pojavlja ključno vprašanje, kateri vidiki družinskega življenja »zares štejejo« za otroka, torej kaj je tisto, kar neko družinsko življenje upraviči kot kakovostno, in kaj starše ali skrbnike določa kot primerne?

Koncept družine po izbiri (*»elective families«*) poudarja splošno novost – izbirnost družinskega življenja mimo družbenih pričakovanj in predpostavk, kot so heteroseksualnost, biološkost staršev, sorodniška vezanost itd. (Švab 2010). Gre za novejšo premiko v konceptualizaciji družine, ki vključujejo »samodoživljanje družine in družinskosti« (Rener 2006).

Kath Weston (v Sobočan 2009) je v svojem delu »Families We Choose« pisala o dveh vrstah vezi, krvnih in izbirnih. »Izbirati« pomeni avtonomijo, nabor možnosti in privilegij odločanja. Obenem pa pomeni, da si mora skupina nekaterih ljudi, pri katerih so bile krvne vezi prekinjene, na novo ustvariti polje odnosov in intimnosti ter tako na novo oblikovati družinske in sorodniške vezi. Nova sorodniška razmerja se oblikujejo na podlagi intimnih razmerij, skrbi, zaupanja, varnosti in podpore; torej si izberemo nekaj, kar nam ni bilo dano. Kadar se istospolni partnerji odločijo, da bodo postali starši, gre za izbiro (Sobočan 2009, 67). Poudarek je na možnosti izbire, zavezanosti in prijateljstvu. Geji in lezbijke razširjajo pomene družine v tem, da v njihovem razmerju otroci ne pomenijo nujni pogoj družine, hkrati pa se družinska razmerja razširjajo tudi na prijatelje. Binarno razumevanja starševstva, da sta starša oče in mati, se razširja, saj je staršev lahko več. Vzpostavljajo se nova razmerja med biološkimi in socialnimi starši, med starši in prijatelji, bivšimi partnerji in izvornimi družinami, s čimer se izvajajo t.i. »družinske prakse« (Švab 2007, 145).

3 PRAVNI VIDIK ISTOSPOLNIH PARTNERSTEV

Pluralnost družinskih oblik je dejstvo vsakdana, ki se ga mora politika zavedati, in definiranje ene oblike družine kot »prave« ni primerno. Bell in Binnie (2000) menita, da je državljanstvo pogojeno s spolno identiteto. Možnost registracije partnerstva, spolna diskriminacija na delovnem mestu, posvojiteljstvo, varnost pri izražanju spolne usmerjenosti v družbenem prostoru...itd., je pogojeno z zakonsko ureditvijo države, v kateri živimo. Merila

državljanstva so v večini heteronormativna, zaradi katere je država razvila politiko, ki poudarja heteroseksualno nuklearno družino. Ker se družinske oblike pomikajo stran od nuklearne družine, se mora politika srečevati s pluralnostjo starševstva. Raznolikost družinskih oblik – vključno s samskimi starši, razvezanimi starši, razširjenimi družinami, prijatelji kot družinami, itd. – pomeni, da vedno večim družinam ni zagotovljena pravna enakost oziroma, da zakonska ureditev ne uspe slediti družbeni realnosti. Davidoff (2006) izpostavi domnevo, da je premik družin od enostavnih do kompleksnih oblik v zadnjih letih zelo problematičen, v smislu ogrožanja nuklearne družine. Morgan (1996) navaja, da je bolje kot o družinah, govoriti o družinskih praksah (*»family practice«*), saj le-te dovoljujejo fluidnost interpretacije, definicije in identitete (Ryan-Flood 2009, 18).

Sklenitev istospolnih partnerskih skupnosti je tudi aktualna politična tema.

Zagovorniki homoseksualnih porok so svojo argumentacijo zasnovali v okviru diskurza človekovih pravic in zagotavljanja enakopravnosti, nasprotniki pa najpogosteje izhajajo iz feministične kritike moderne družine in instituta poroke kot zatiralske družbene institucije, ki bi jo geji in lezbijke zaradi heteroseksističnih zgodovinskih temeljev pravzaprav morali obsojati, ne pa da se poskušajo vanjo integrirati (Rahman v Kuhar in Švab 2005, 103).

Različne oblike registriranega in neregistriranega partnerstva so v Evropi uzakonile naslednje države: Nizozemska, Švedska, Danska, Norveška, Islandija, Madžarska, Francija, Belgija, Nemčija, Finska, Portugalska, Avstrija, Hrvaška, Luksemburg, Velika Britanija, Švica, Španija in Slovenija. V večini primerov so sprejeti zakoni o registraciji istospolne partnerske skupnosti, razen v primeru Nizozemske, Španije, Belgije in Velike Britanije, kjer se istospolni partnerji lahko tudi poročajo (Sobočan 2009, 70-71).

Glede oblikovanja družine v Evropski uniji je bila leta 2007 mogoča posvojitev v istospolnih družinah v devetih državah. Posvojitev otroka partnerja/ke, otroka, ki je biološko povezan z enim od staršev, omogočajo Belgija, Danska, Islandija, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Španija, Švedska in Velika Britanija. Skupno posvojitev otroka, ki ni biološko povezan z nobenim od partnerjev, omogočajo Belgija, Islandija, Nizozemska, Španija, Švedska in Velika Britanija. Po svetu je mogoče posvojiti otroka v Južni Afriki, Tasmaniji, Zahodni Avstraliji in nekaterih zveznih državah ZDA (Sobočan 2009 70-71).

Po dolgih letih razprav je bil pri nas v Sloveniji sprejet Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti, ki se uporablja od julija 2006 dalje ter določa pogoje in postopek za registracijo istospolne partnerske skupnosti, pravne posledice registracije, način prenehanja registrirane skupnosti ter razmerja med partnericama/-jema po prenehanju skupnosti. Vendar

pa istospolna partnerska skupnost po obsegu in vsebini ni izenačena z zakonsko oziroma zunajzakonsko zvezo, saj registracija vzpostavi zgolj pravico partneric/-jev do preživljanja, pravico do skupnega premoženja in urejanja premoženjskih razmerij v okviru skupnosti, pravico do stanovanjskega varstva, pravico do dedovanja na deležu skupnega premoženja po umrli/-em partnerici/-ju in pravico do pridobivanja informacij o zdravstvenem stanju obojele/-ga partnerice/-ja ter do obiskov v zdravstvenih ustanovah (Bohinc, Cerar in Rajgelj, 2006: 570-571). Zakon torej ne ureja razmerij, pravic in dolžnosti do otrok, ki jih ima partner/ka iz časa, preden je stopil/a v istospolno partnerstvo, niti ne ureja pravice do posvojitve otroka partnerja/ke in prav tako ne pravice do skupne posvojitve otroka (Sobočan 2009, 71).

Predlog novega zakonika na področju družinske zakonodaje izenačuje istospolne in raznospolne skupnosti. S tem se daje vsem državljanom enak položaj in enake pravice, ne glede na njihovo spolno usmerjenost. Zagotovljene naj bi bile temeljne človekove pravice, kar med drugim zahteva odločba Ustavnega sodišča, ki prepoveduje razlikovanje posameznikov na osnovi spolne usmeritve. S predlogom novega zakonika, ki še ni sprejet, bi istospolni partnerji lahko posvajali otroke (MDDSZ 2009).

Kljub temu, da so istospolna razmerja lahko registrirana, so geji in lezbijke še vedno pravno diskriminirani. Kljub spremembam zakonov bo homoseksualce še naprej spremljala homofobija v družbi. Ker zakonodaja ne tematizira istospolnih družinskih skupnosti, v praksi istospolne družine ne morejo reševati specifične družinske potrebe in potrebe otroka z obstoječimi pravnimi orodji. Na področjih javnega življenja – mediji, izobraževanje, oglaševanje, itd. – se daje velik pomen biološkim vezem, prevladuje biološko nad socialnim. Nevidnost uokvirja in ohranja kulturna, simbolna izključenost oziroma neenakovrednost socialnih družinskih razmerij, še posebej istospolne družine, ki so nezaželena oblika družinskega bivanja. Starši v istospolnih družinah, ki niso biološko povezani z otrokom, težko uveljavljajo starševsko identiteto v javni sferi (Sobočan 2009, 65-66).

V političnem diskurzu so v zvezi s starševstvom predmet napadov dve skupini, ki se jim odreka pravica do starševstva. *Prva skupina* je tista, ki sploh ne bi smela imeti otrok (geji, lezbijke, hendikepirani, samske ženske, ki se želijo umetno oploditi) in *druga skupina*, ki je v osebni stiski ali živi tvegan življenjski stil (starši z duševnimi motnjami, uživalci drog, ipd.). Skupno jim je to, da jih družba stigmatizira kot neprimerne starše. Normalna oblika družine, ki deluje kot ideal in norma je heteroseksualni zakonski par z otroki. Zato je tudi država podpirala samo »normalne« družine, saj je največkrat relativizirala »stare, trdne in stabilne družinske oblike«, torej družine, ki so vsebovale moškega, žensko in otroke (Urek 2005, 156).

4 REPRODUKTIVNE ODLOČITVE GEJEV IN LEZBIJK

Geji in lezbijke, se pri odločanju za družino zagotovo srečujejo z ovirami in strahovi, katere bom predstavila v sledečem poglavju. Njihova razmerja temeljijo na drugačni osnovi partnerstva, ki mu pravimo »čisto razmerje«. Sledi razprava o reproduktivnih preferencah, preko odločitve za starševstvo, pa do razkritja in identitete staršev.

4.1 Spremembe v družbeni organizaciji partnerstev

Posledica družbenih sprememb je tudi preobrazba intimnosti, ki je prvi vrsti značilen trend k izpostavljanju t.i. »čistega razmerja«. Ta obstaja le v toliko, v kolikor prinaša zadovoljstvo obema partnerjema. Istospolna partnerska razmerja niso vpeta v patriarhalno matrico tipičnih moških in ženskih opravil. Razmerja niso opredeljena s spolno delitvijo in vlog del, kot to velja za heteroseksualne pare. Preobrazba intimnosti v tej meri pomeni, da je ključ partnerske zveze iskanje zadovoljivega razmerja, ki je ključni element osebne potrditve (Švab 2005, 140 – 141). Nekateri geji in lezbijke zavestno oblikujejo partnerska razmerja v nasprotju s heteroseksualnimi modeli. Istospolni partnerji pri delitvi dela ne morejo uporabljati kategorije spola zato, ker sta oba partnerja/ki istega spola (Švab in Kuhar 2005, 100).

4.2 Reproduktivne preference

Raziskava (Švab in Kuhar 2005) je pokazala, da si 42 % respondentov in respondentk želi otroka, 40 % si ga ne želi, ostali so neodločeni. Razlike med spoloma niso bistvene, saj si otroka želijo tako ženske, kot moški. Vendar želja pri gejih in lezbijkah ostaja na načelni ravni, saj so realne možnosti za to majhne. Nekateri misel o otroku potiskajo na stran, saj se bojijo, da bi jih resno razmišljanje o otroku preveč bremenilo. Glede na to, da želja po otrocih ne variira glede na spol, je pri lezbijkah opazen manjši strah, da želja po otroku ni uresničljiva. Ta možnost se jim zdi bolj realna kot gejem, zato razmišljajo predvsem v to smer, da je otrok resen življenjski projekt, ki zahteva veliko mero odgovornosti (Beck in Beck-Gernsheim v Švab in Kuhar 2005). Želja po otrocih s starostjo zamira; pri mlajših lezbijkah in gejih je zaznati, da bi stvar preložili, pri starejših pa je moč opaziti opustitev in soočenje z dejstvom, da bi lahko imeli svoje otroke (Švab in Kuhar 2005, 109). Prav tako se pojavlja razlika med heteroseksualnimi in homoseksualnimi ženskami. Pri heteroseksualkah je družbeno pričakovano, da imajo otroka, medtem ko je pri lezbijkah pričakovanje družbe nasprotno – lezbično materinstvo je nezaželeno v heteronormativnem okviru. Posledica le-

tega je še večja potlačitev želje po otrocih pri gejih in lezbijkah. Homoseksualna populacija sama sebe ne dojema, kot da ima lahko družine. Glavni pomislek glede otrok se nanaša na bojazen na odzive v družbi, ki bi odraščali v istospolnih družinah. Drugi pomislek je poudarjanje »pravilne« vzgoje v istospolnih družinah. »Naloga istospolno usmerjenih staršev naj bi bila pripraviti otroke na homofobične odzive družbe in jih na ta način obvarovati pred njimi.« (Švab in Kuhar 2005, 109).

4.3 Odločitev za starševstvo

Sobočan (2009) v svojem delu »Istospolne družine v Sloveniji« ugotavlja, da željo po otroku pri gejih in lezbijkah globoko definira predvsem vprašanje, kako postati starš. Tu gre predvsem za družine, ki so skupaj načrtovale otroka v okviru istospolne partnerske zveze. Sobočan ugotavlja, da ko istospolna partnerja načrtujeta družino, ob dejstvu, da spočetje ni nekaj naključnega, pričakovanega ali enostavnega, je diskurz o starševstvu zlasti diskurz o pričakovanju in ljubezni. Starši so prepričani, da je ljubezen do otrok ter ljubezen in razumevanje med partnerjema tisti vir, zaradi katerega lahko istospolne družin in njihovi otroci črpajo moč proti predsodkom širše družbe.

Ker v Sloveniji posvojitev za istospolne pare ni mogoča, je bila posvojitev izključena. Pri odločitvah za starševstvo pri lezbijkah gre zlasti za dilemo, za kakšno vrsto oploditve se odločiti; oploditev v tujini (saj pri nas za samske ženske ali lezbijke ni mogoča), oploditev doma (izven medicinskih okvirov, s kupljenim semenom ali semenom darovalca) ali spolni odnos z moškim. Pri gejih, ki so želeli postati starši, gre za dve možnosti, in sicer za dogovor z žensko oziroma lezbičnim parom ali za nadomestno materinstvo (Sobočan 2009, 74).

Nekateri udeleženci raziskave o istospolnih družinah v Sloveniji (Sobočan 2009) so o odločitvi za starševstvo razmišljali kot o nečem, za kar so že dolgo vedeli, da se bo zgodilo. Drugi so bolj razmišljali o bodočih življenjskih potekih in situacijah. Načrtovanje otroka v istospolnih partnerstvih ne obsega le vprašanja reprodukcije, temveč tudi, kdo bo biološki starš. Odločitev je pogojena s tremi faktorji – starost (starejša partnerka rodi prva), želja partnerja/ke, da rodi ali zaplodi otroka, ter dejstvo, da druga partnerka že ima otroka, s katerim je biološko povezana. Enakosti in vključenost v starševanje je bolj enakovredno, kot to velja za povprečno (heteroseksualno) življenje. Enakovrednost med partnerjema se kaže ne le glede sodelovanja in skupnega sprejemanja odločitev, temveč tudi pri spremljanju nosečnosti, porodu, skrbi za novorojenčka in ostalih starševskih obveznostih (Sobočan 2009, 75).

4.5 Identiteta staršev

V družinah, kjer sta oče ali mati otroka iz prejšnje, heteroseksualne zveze, je odgovor jasen, ko gre za vprašanje biološkega starševstva. V družinah, v katerih se partnerja/ki odločata za otroka je stvar odločitve tudi razkritje drugega biološkega starša in njegove vloge v otrokovem življenju. Zaradi neurejene pravne situacije, veliko mater v raziskavi A. Sobočan (2009) ne želijo razkriti identitete darovalca semena. Pravice biološkega, čeprav odsotnega očeta bi bile lahko večje od pravic socialne mame, saj njeno starševsko razmerje z otrokom ni pravno zaščiteno. Nekateri so mnenja, da je to del otrokove identitete, zato so se le-ti starši kljub pravnemu sistemu odločili razkriti identiteto biološkega starša, in jih s tem vključili v življenje otrok. Lahko se pojavi nevidnost socialnih staršev, vrednotenje njihove vloge v otrokovem življenju in nevidnost istospolne družine kot celote. Kljub temu identiteta druge osebe ni vedno popolnoma razkrita v družbi, saj je včasih socialna mama ni prepoznana kot drugi starš, temveč kot prijateljica (Sobočan 2009).

4.6 Razkritje

Življenje z otrokom pomeni dokončno razkritje. Če morda okolica (sorodniki, sodelavci, znanci, sosedje) prej ni vedela za istospolno usmerjenost, se to s prihodom otroka spremeni. Koncept običajnosti za istospolne družine izhaja iz tega, da morda čutijo, da jih okolica dojema drugačne in nenavadne. Za istospolne družine je pomembno, da se o tovrstnih družinah govori. Udeleženke v raziskavi o istospolnih družinah so poudarile, da bi morale že otroške slikanice vsebovati podobe istospolnih družin, da bi se o tem, da ima lahko otrok dve mami ali dva očeta, govorilo v vrtcu ali šoli. S tem pa se zagotovo postavlja izziv izobraževalnemu sistemu, ki zajame otroke v njihovi najzgodnejši fazi, da razširi dosedanje koncepte v okviru normativnosti (Sobočan 2009).

Starši v istospolnih družinah dajejo velik poudarek na podpori otrok v nesprejemajočem okolju. Za otroke je pomembno, da vedo, da niso sami in da njihove družine niso drugačne, ampak običajne. Istospolne družine se srečujejo ob različnih prijateljskih, športnih in drugih priložnostih. Otroci se tako srečujejo z drugimi istospolnimi družinami in s tem krepijo občutek običajnosti svoje družine (Sobočan 2009).

5 POSLEDICE RAZLIČNIH DRUŽINSKIH KONTEKSTOV ZA OTROKE

Že v zgodnjem otroštvu otrok prevzema vrednote in norme, ki mu jih posreduje okolica, pomembni drugi, ki sestavljajo njegov svet, ter mu posredujejo lastno zgodovino, vrednote, norme, stereotipe, prepričanja in predsodke. Socialna kontrola sprva deluje v družini, kasneje zajame vse širše družbene oblike, ki s postavljanjem in formiranjem »pravilne« spolne identitete zagotavljajo reprodukcijo družbenega sistema (Kuhar 2001, 131).

Spolna identiteta je bistvenega pomena pri vplivu na družbene interakcije in pozicijo osebe v družbi. Socialna kontrola postavlja posameznika na mesto, ki mu pripada, glede na družbeni spol. Posameznik mora sprejeti vedenje, ki je družbeno pričakovano. Homoseksualnost je problematična, ker predstavlja radikalni obrat od pričakovanega. Če je socializacija mehanizem, ki poskrbi za to, da se posamezniki poistovetimo z obstoječim družbenim redom, in socialna kontrola kot kontrolor tega, je homoseksualnost iztirjenje od družbeno pričakovanih poti (Kuhar 2001, 134-135).

Psihologa Albert Bandura in Walter Mischel (Golombok 2000) sta ugotovila, da se dečki in deklice učijo spola v družini in širši družbi. Od dečkov se pričakuje, da so pogumni in močni, da se igrajo s pištolami, medtem ko se od deklic pričakuje, da se igrajo s punčkami. Starši v otroštvu igrajo pomembno vlogo, katera se kasneje prenese na širšo družbo, torej na učitelje, vrstnike in ostale odrasle. Otroci se že od malega zgledujejo po svojih starših in ljudeh okrog sebe in tako prevzemajo svojo vlogo, glede na spol. Poleg tega so stereotipi v družbi tisti, ki so najbolj vplivni, saj so otroci bombardirani s stereotipi o družbenem spolu, da so deklice nežne ter dečki krepki.

Otroci niso več pasivna bitja v odraščanju, so aktivni v njihovem razvoju, saj pri učenju moškosti in ženskosti dečki in deklice iščejo informacije o družbenem spolu, in se socializirajo kot moški ali kot ženske (Golombok 2000, 53).

Ideološki diskurzi proti gejevski in lezbični populaciji in njihovim družinam uporabljajo zelo problematične in diskriminatorne argumente. Lezbijke in geji veljajo za ljudi, ki imajo težave. Dejstvo je, da mora posamezna oseba, preden sprejme svojo spolno usmerjenost, predelati vrsto negativnih stališč družbe ter da je lahko zaradi različnih oblik diskriminacij njeno/njegovo življenje skozi vsa starostna obdobja podvrženo številnim stresnim situacijam. Na eni strani gre za strah pred »infekcijo«, saj naj bi geji in lezbijke vzgojili homoseksualne

otroke, na drugi strani pa gre za mitske predstave o tem, da homoseksualci spolno zlorabljajo otroke. Otroci istospolnih družin naj bi bili podvrženi diskriminaciji in izpostavljeni nasilju, prav tako naj bi težje vzpostavljali stabilnejša prijateljstva (Urek 2005, 166). Glavni protiargument za nastanek in odobravanje istospolne družine je, da ni reproduktivne funkcije. V tem okviru je reprodukcija domena heteroseksualcev, kar naj bi določala narava, sankcionirali znanost in religija, podpirala pa zakonska ureditev (Sobočan 2009).

Wardle (1997) pravi, da so otroci homoseksualcev žrtve tveganj, kot so večja zmedenost glede družbene in spolne identitete, večja izpostavljenost, da tudi sami postanejo geji ali lezbijke, da so homoseksualni starši spolno promiskuitetni kot heteroseksualni starši, in da nadlegujejo svoje otroke. Prav tako naj bi bili otroci v homoseksualnih družinah v veliki izpostavljenosti, da izgubijo starše zaradi AIDS-a, uživanja drog ali samomora. Homoseksualni pari naj bi bili po mnenju Wardla nestabilni in se prej razšli. Družbena stigma in sram imeti homoseksualne starše pa naj bi izobčila otroke pred vrstniki. Pravi, da mora otrok odraščati ob mami in očetu, da se lahko razvije v zdravo osebo. Odsotnost očeta v otroštvu (*»fatherlessness«*) pomeni, da je otrok izpostavljen kritičnemu vzgajanju s strani matere, katere vpliv je lahko negativen na otrokov razvoj in osebnost (Stacey in Biblarz 2001, 161-162).

Otroci lezbičnih družin naj bi bili bolj občutljivi glede kršenja pravil, uživanja drog, nasilja in kriminala, najstniške nosečnosti, izostanka v šoli, samomorilnosti in revščini. Nasprotniki homoseksualnih družin so mnenja, da spolna usmerjenost staršev močno vpliva na napačen otrokov razvoj, in da homoseksualni starši predstavljajo grožnjo svojim otrokom in širši družbi (Stacey in Biblarz 2001, 162).

Urek (2005, 164) kritično obravnava negativne argumente glede odraščanja v istospolnih družinah, da naj bi otroci istospolnih družin imeli težave v razvoju spolne identitete, in več vedenjskih in osebnostnih težav, podvrženi naj bi bili diskriminaciji zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev in da naj bi bilo otrokom življenje v istospolni družini vsiljeno. Prav tako velja prepričanje, da naj bi bile istospolne družine nenaravne in da geji in lezbijke zaradi svoje patološkosti predstavljajo grožnjo za otroke. Eden izmed argumentov v javnih razpravah proti istospolnim družinam so bile koristi otroka in njegova pravica do obeh staršev, ki so izhajali iz predpostavke, da spočetje, rojstvo in odraščanje v istospolni družini ni v otrokovem interesu, in da je pogoj za optimalen otrokov razvoj, rojstvo in odraščanje s staršema različnega spola (Mencin Čeplak 2005, 181).

Ker argumenti proti istospolnim družinam temeljijo na ideoloških idejah, se osredotočam na raziskave, ki dokazujejo ravno nasprotno: da so otroci, ki odraščajo v istospolnih družinah povsem normalni in nič kaj drugačni od otrok heteroseksualnih družin. Med leti 1981 in 1998 je bilo narejenih 21 študij, izvedenih s strani večih avtorjev². Glavna avtorja raziskav Allen in Burrell (1996) ugotavljata, da ni razlik med hetero- in homoseksualnimi starši glede na stil vzgajanja, čustveno stanje otrok in njihovo spolno usmerjenostjo. Raziskovali so, kako spolna usmerjenost staršev vpliva na otrokov razvoj, njihovo spolno usmerjenost, vedenje in psihološki razvoj. Ugotovitve so predstavljene v nadaljevanju:

5.1 Vedenje glede na spol

Hoeffler (1981), Hotvedt in Mandel (1982), Golombok s sodelavci (1983), R.Green s sodelavci (1986), Steckel (1987), Brewaeys (1997) so ugotovili naslednje:

Dekleta, katerih mamice so bile lezbijke, so se oblačile bolj vsakdanje, igrale in vedle so se nekoliko drugače, kot je družbeno pričakovano, pokazale so večji interes za aktivnosti, ki so značilne tako za dekleta kot za fante, medtem ko so dekleta, katerih mamice so bile heteroseksualke, pokazale več zanimanja za tradicionalne aktivnosti, primerne za ženski spol. Dekleta lezbičnih mater so govorila o visokem prizadevanju za spolno netradicionalne poklice, 53% deklet (16 od 30) je hotelo postati zdravnic, odvetnic, inženirk, astronautk, v primerjavi z 21% (6 od 28) deklet iz heteroseksualnih družin.

Sinovi lezbijk so se vedli manj tradicionalno moško, kot so agresivnost in izbor iger. Glede na poklic so izbirali moške poklice, vendar niso bili v skladu s fanti iz heteroseksualnih družin. Omejeni dokazi vsebujejo to, da lezbično starševstvo lahko osvobodi hčerke in sinove od obsežnih spolno tradicionalnih predpisov, prav tako predvidevajo, da spolna usmerjenost mater na kompleksen način vpliva na spolne preference in vedenje otrok. Takšne ugotovitve vzbujajo vprašanja, kako se otroci prilagajajo spolni kulturi in interesom. R. Green (1986) je pri primerjavi dveh tipov enostarševskih družin, lezbičnih in heteroseksualnih, odkril petnajst zanimivih statistično različnih razlik v spolnem vedenju štirih fantov in enajst deklet, starih od tri do enajst let. Brewaeys s sodelavci (1997) je ugotovil, da so se dečki, stari od štiri do osem let, ki so bili spočeti z umetno oploditvijo v lezbični družini, vedli manj tipično

² Hoeffler (1981), Kveskin in Cook (1982), Miller, Jacobsen in Bigner (1982), Hotvedt in Mandel (1982), Rand, Graham in Rawlings (1982), Golombok, Spencer in Rutter (1983), R. Green s sodelavci (1986), M. Harris in Turner (1986), Huggins (1989), Steckel (1987), Binger in Jacobsen (1989), Binger in Jacobsen (1992), Patterson (1994), Jenny, Roesler in Poyer (1994), Flakes s sodelavci (1995), Bailey s sodelavci (1995), Brewaeys s sodelavci (1997), Tasker in Golombok (1997), Chan, Raboy in Patterson (1998), Chan in Brooks s sodelavci (1998), McNeill, Rienzi in Kposowa (1998).

fantovsko, v primerjavi z dečki, umetno oplojenimi, v heteroseksualni družini, ki so bili spolno bolj tipično usmerjeni. Otroci, spočeti po naravni poti v heteroseksualni dvostarševski družini, so imeli višjo stopnjo fantovskega vedenja (Stacey in Biblarz 2001, 168-170).

5.2 Spolno vedenje in spolna usmerjenost

Bailey s sodelavci (1995) ter Tasker in Golombok (1997) so ugotovili, da obstajajo statistično značilne razlike glede na spolno vedenje in usmerjenost med otroci homo- in heteroseksualnih družin. Pri mladostnikih, vzgajanih v istospolni družini, je bilo 24 % (6 od 25), ki so imeli homoerotično izkušnjo, v primerjavi z 0 % (0 od 20) mladostnikov iz heteroseksualnih družin. 64 % (14 od 22) mladostnikov, katerih matere so lezbijke, so imeli homoseksualen odnos, v primerjavi s 17 % (3 od 18) mladostnikov, katerih matere so heteroseksualke. Če so otroci iz istospolnih družin bolj odprti za tovrstne odnose, še ne pomeni, da so statistično bolj usmerjeni v homoseksualnost ali biseksualnost. Mladostniki (predvsem dekleta) istospolnih družin se odmikajo od tradicionalnih spolnih vzorcev, medtem ko mladostniki heteroseksualnih družin v večjem delu potrjujejo tradicionalne norme o spolnem vedenju (Stacey in Biblarz 2001, 170-171).

5.3 Otrokovo duševno zdravje in samozavest

Hotvedt in Mandel (1982), Steckel (1987), Flaks (1995), Green (1986), Bozett (1989), Tasker in Golombok (1997), Mitchell (1998), Chan, Raboy in Patterson (1998) ter Chan in Brooks (1998) ugotavljajo, da ni statistično značilnih razlik med otroci iz istospolnih in heteroseksualnih družin glede zaskrbljenosti, depresije, samozavesti, vedenjskih težav, uveljavljanje v družbenem življenju, kot npr. na področju športa, v šoli, med prijatelji, itd. Prav tako prej omenjeni avtorji ne ugotavljajo razlik glede na otrokovo hiperaktivnost, nedružabnost ter glede čustvenih in vedenjskih težav. Obenem pa otroci istospolnih staršev trpijo za homofobičen odziv družbe (norčevanje in posmehovanje), ki pa je za marsikaterega otroka in mladostnika težavno (Stacey in Biblarz 2001, 171-172).

5.4 Odnos staršev do otrokovega spola in spolnega razvoja

Hoeffler (1981), Golombok (1983), R. Green s sodelavci (1986), M. Harris in Turner (1986), Kweskin in Cook (1982) ter Tasker in Golombok (1997) so ugotovili, da lezbične matere niso kazale nič manj ženskih ali moških sposobnosti kot heteroseksualne matere, le da so se čutile manj tipično žensko. Materina spolna identiteta je potemtakem lahko vmesna povezava med

spolno usmerjenostjo in spolnimi nagnjenji njihovih otrok. V nekaterih študijah so bile lezbijke manj zaskrbljene kot heteroseksualne matere glede tega, ali bodo njihovi otroci sodelovali v spolno bolj primernih igrah in aktivnostih (Stacey in Biblarz 2001, 172).

5.5 Starševske sposobnosti in razvojne usmerjenosti otrok

Miller (1982), Flaks (1995), Brewaeys (1997), Tasker in Golombok (1997), Chan Brooks (1998), Chan, Raboy in Patterson (1998), McNeill (1998): poudarek pri tem poglavju je bil na opazovanju razvojne usmerjenosti otrok, podpori staršev, na komunikaciji med starši in otroci, starševski ljubezni, naklonjenosti ter času, preživetim z otrokom. Študije so pokazale, da imajo nebiološke partnerice v lezbični družini več starševskih sposobnosti in se več ukvarjajo z otroci, v primerjavi z biološkimi očeti v heteroseksualni družini. Dve lezbični partnerici prav tako uživata višjo stopnjo usklajenosti v starševstvu in pri deljenju nalog, bolj razumejo otroka ter so mu bližje kot heteroseksualna starša. Razlike so se pokazale med lezbičnimi materami, ki so bile umetno oplojene, za katere je bila značilna višja stopnja starševskih sposobnosti. Lezbične biološke in nebiološke mame so več časa preživele z otrokom, bile so bolj skrbne, komunikacija mama-otrok je bila lažja in enostavnejša, otroci so bili bolj disciplinirani, nad njimi je tudi več kontrole v primerjavi s heteroseksualnimi očeti (Ryan-Flood 2009, 161).

Otroci lezbičnih družin so prav tako poročali o lažji komunikaciji z materami in njihovimi partnerkami glede spolnega razvoja kot otroci iz heteroseksualni družin. Večjo skrb žensk za otroka lahko pripišemo temu, da je ženski spol bolj naklonjen starševskim sposobnostim zaradi materinstva in materinskega čuta. Zato ne smemo spregledati dejstva, da je spol tisti, ki bolj vpliva na starševstvo in vzgojo in ne spolna usmerjenost. Zatorej je treba spol in spolno usmerjenost gledati kot medsebojno delovanje pri nastajanju novih tipov družin. Nekateri podatki kažejo na to, da sta dve ženski, ki sta starša otroku, vzgajata drug ob drugem, egalitarno in harmonično, povzroča tesnejši in bolj sproščen odnos z otrokom (Stacey in Biblarz 2001, 174-175).

Scallenove ugotovitve (1981 v Kuhar 2001, 132) o primerjavi starševskih vlog homoseksualnih očetov samohranilcev in heteroseksualnih očetov, ki so skrbeli za otroke, mlajše od 12 let pravijo, da se obe skupini med seboj nista bistveno razlikovali glede reševanja problemov, zagotavljanja otrokovih reakcij in spodbujanja njegove avtonomije. Razlike so se pojavile na nivoju tradicionalnih, po spolu deljenih vlog. Homoseksualni očetje

so manj poudarjali vlogo očeta kot ekonomskega hranilca družine. Prav tako so bili manj tradicionalni v svojem splošnem odnosu do starševstva.

Prav tako Kuhar (2001, 132) omenja raziskave o otrocih, katerih matere so bile lezbijke (Bozzet 1988), ki niso našle nobenega specifičnega področja spolne identitete, ki bi bil neposredno povezan s homoseksualnostjo staršev. Otroci homoseksualnih staršev se ne razlikujejo od otrok heteroseksualnih staršev. Mit o homoseksualnosti, ki naj bi bila prenosljiva, nima empirične podlage. Heteroseksualnost staršev ni zagotovilo za heteroseksualnost otrok in vice versa.

6 LEZBIČNE DRUŽINE

Za širšo družbo je bil pojav lezbičnih družin šok. Javnost se je negativno odzvala na zakon iz leta 1978 v Veliki Britaniji, ko so pričeli dovoljevati umetno oploditev žensk. V sedemdesetih letih 20. stoletja so ženske po razvezi zahtevale skrbništvo za otroke, vendar so sodniki raje dodelili otroka heteroseksualnemu očetu, kot lezbični materi. Takrat je veljalo prepričanje, da je otroka bolje dodeliti heteroseksualnemu očetu kot pa lezbični mami, saj bi spolna usmerjenost matere škodovala otroku iz dveh razlogov: *prvič*, da bodo dečki izgubili svojo moškost in tako odrasli v homoseksualce in da bodo deklice postale lezbijke kot njihove mame; ter *drugič*, da bodo otroci tarče zbadanja in posmehovanja v šoli, da bodo izgubili prijatelje in tako postali psihološko moteni (Golombok 2000, 47).

Večina lezbijk je bila v preteklosti pod pritiskom, da se morajo poročiti in ustvariti družino z moškim, kar je potlačilo privlačnost do drugih žensk. Zato je veliko lezbičnih družin nastalo ravno na podlagi tega, da so po nekaj letih zakona spoznale, da si pravzaprav želijo živeti v partnerstvu z žensko. Ker pa so v zakonu imele otroka, so na novo zaživele v istospolni družini. Narašča število žensk, ki postanejo starši šele po razkritju spolne identitete. Nekatere so matere samohranilke, druge kot pari, ki skupaj načrtujejo družino. Nosečnost dosežejo na več načinov, z umetno oploditvijo, z oploditvijo prijateljevega semena, ali s spolnim odnosom z moškim.

Kot sem omenila že prej, nekatere lezbijke postanejo matere že med heteroseksualnim razmerjem. Slater (1995) omenja novo generacijo lezbijk, ki se razlikuje od prejšnjih dveh – tistih, ki so postale matere v heteroseksualnem razmerju in tiste, ki so se odpovedale materinstvu. Pojavlja se nov fenomen, ko lezbijke postanejo matere v homoseksualnem

razmerju. Gibanje LGBT (*»Lesbian, Gay, Bisexual and Transexual«*), razvoj pravic do reprodukcije in tehnologij je omogočil ženskam – tako heteroseksualkam kot lesbijkam – večji spekter možnosti, ki so bile pred tem nemogoče. Sedaj so v nekaterih državah možnosti posvojitve in umetne oploditve veliko večje. Kombinacija omenjenih sprememb je povzročila, da lesbijke postajajo individualni starši, ali v partnerstvu izven heteroseksualnih okvirov, kar pomeni novo demografsko spremembo (Ryan-Flood 2009, 3-4). Najbolj kontroverzne lezbične družine so tiste, ki dobijo otroka z umetno oploditvijo.

6.1 Redefinicija očetovstva v lezbičnih družinah

Lezbične družine zagotovo najbolj pripomorejo k redefiniciji očetovske vloge, pri vprašanju prisotnosti in vpletenosti očeta darovalca pri vzgajanju in negi otroka v vsakdanjem življenju. Očetovska vloga se simbolno in praktično razširja, in ne oži ali ukinja, kot je pogosto izraženo v konzervativnih pogledih na lezbično starševstvo. Pri lezbičnih družinah, ki imajo otroke iz preteklih heteroseksualnih zvez, se oblikujejo nova starševska razmerja v procesu reorganiziranja družine in družinskega življenja. Velika sprememba v vlogi očetovstva poteka v izvornih lezbičnih družinah, ki se odločajo za otroka z uporabo sperme znanega ali neznanega darovalca in tako ustvarjajo nove pomene in prakse očetovanja, starševstva in družinskih razmerij. Sama odsotnost moškega kot očeta v domačem okolju, označi družino kot drugačno od nuklearne (Donovan 2000, 154). Donovan (2000) razlikuje tri vidike premeščanja pomena očetovstva: razločevanje med biološkim in socialnim očetovstvom, ločitev starševanja od prevladujočih pomenov spola ter ločitev materinjenja in očetovanja od ideje skupnega prebivališča. Švab (2007) dodaja še četrto dimenzijo, in sicer podiranje binarnega pojmovanja starševstva (v heteroseksualnih družinah sta mama in oče), saj se v lezbičnih družinah starševanje razširja na socialne starše (Švab 2007).

Ločnica med biološkim in socialnim starševstvom se ustvari že na začetku, pri odločitvi, ali bo darovalec sperme znan ali ne. Znani darovalec je lahko le biološki oče, ki ne igra očetovske vloge, bodisi kot darovalec, ki prevzame aktivno očetovsko vlogo.

6.2 Izbira darovalca

Izbiranja darovalca semena pri lezbičnih parih je pogosto intenziven in dolg proces. Izbiranje darovalca pomeni možnosti in tveganja pri načrtovanju družine. Eden izmed glavnih tveganj je izbrati primerne darovalca, ki bo vreden zaupanja in zanesljiv in da ne bo negativno vplival na razmerje med partnerkama (Donovan 2000, 153). Obstaja več poti do izbire

darovalca, večina parov v švedsko-irski raziskavi je našla darovalca med prijatelji oziroma znanci. Nekateri pari pa poiščejo darovalce preko interneta, na spletnih straneh gejev in lezbijk. Udeleženke prav te raziskave so v večini imele pozitivne izkušnje s spoznanjem darovalca semena preko spleta, kateri je v prihodnosti aktivno vključen v otrokovo življenje. Razlika pri istospolnih parih, ki iščejo darovalca semena/ustrezno mater, ki bi donosila otroka, je ta, da starševstvo temelji na platonskem razmerju in ne romantičnem (Ryan-Flood 2009, 54).

Ni nujno, da prvi darovalec semena postane oče otroka. V nekaterih primerih je ženska oplojena večkrat, preden zanosi. Lahko pride do zdravstvenih zapletov, kot so neplodnost, spontani abortusi, ipd., ali pa se darovalci oziroma lezbični pari preselijo v drugo mesto/državo in si morajo tako poiskati drugega darovalca. Pri lezbijkah na Švedskem je bila klinična umetna oploditev zadnja možnost. Tiste udeleženke, ki so otroka dobile na ta način, so izrazile veliko zadovoljstvo kljub anonimnosti darovalca. Za lezbijke na Irskem je bila umetna oploditev v zdravstvenih ustanovah težavnejša, saj so zato morale iti v drugo državo. Izbrati darovalca, ki živi v drugi državi, je avtomatično izključilo njegovo vlogo očetovstva. Prav tako, so irske udeleženke izrazile negotovost v primeru, da bi biološki oče zahteval skrbništvo za otroka. Tu se pojavlja kritika, da biološki oče ni nujno dobri oče, saj to funkcijo lahko opravlja katerikoli moški (Ryan-Flood 2009, 57 - 63).

Pri izbiri darovalca je lezbičnim parom prav tako pomembna rasa in izgled darovalca. Večina udeleženk je poudarila pomembnost, da je bodoči oče podobnega izgleda kot mama. Tako si lezbične mame olajšajo neprijetnosti, povezane z otrokovimi vprašanji, kot npr. zakaj imajo rjave oči, če sta obe mami modrooki (Ryan-Flood 2009, 67).

Kot sem omenila že prej, je iskanje ustreznega darovalca precej zahteven in dolg proces. Zato nekatere lezbijke zanosijo po naravni poti, s spolnim odnosom otrokovega očeta. Kot je povedala ena izmed švedskih udeleženk, je tovrstna pot zanositve negativno vplivala na odnos med partnerkama (Ryan-Flood 2009, 69 – 73).

6.3 Znani ali neznani oče

Lezbični pari, ki se odločijo za otroka, morajo sprva poiskati darovalca semena in se odločiti, ali bo darovalec igral aktivno vlogo očeta ali ne. Raziskava Ryan – Flood (2009) kaže, da odločitve o vpletanju darovalca v otrokovo življenje niso le subjektivne, temveč socialno in kulturno umeščene. Odločitev za ne/znanega darovalca ima lahko na Irskem drugačen pomen kot na Švedskem. Odločitve lezbijk pa prinaša dva dejstva; pomembnost, ki jo pripisujejo

biološki povezanosti otroka s starši ter pomembnost stopnje vpletenosti očeta v starševanje. Švedske udeleženke so se v večini bolj odločale za znanega darovalca in ga razumele kot vpletenega očeta. Lezbijke na Irskem so darovalca razumele bolj kot biološkega očeta, ki je nevpleten, vendar znan darovalec, ki se je strinjal, da njegova identiteta ostane skrita, razen v primeru, da bi ga otrok kasneje imel željo spoznati. Ne glede na razlike, so bile vse udeleženke v raziskavi mnenja, da imajo otroci možnost spoznati svojega biološkega očeta, ne glede na vpletenost v njihovo življenje (Ryan-Flood 2009).

Pri izbiranju znanega darovalca je bila korist v otrokovo dobrobit. Lezbijke na Švedskem so poudarile pravico otroka, do identitete očeta in v večji meri poudarile njegovo aktivno vlogo. Prav tako so izrazile pomembno vlogo očeta oziroma model moškega v otrokovem življenju. Lezbijke na Irskem so kljub anonimnosti očeta pustile odprte poti o informacijah o očetovstvu (Ryan-Flood 2009). Razlike v odločitvah glede razkritja informacijo o biološkem izvoru otroka se kažejo v spolni usmerjenosti staršev. Zanimivo je, da so lezbični starši veliko bolj odprti z otrokom glede umetne oploditve, v primerjavi s heteroseksualnimi starši (Golombok 2000). Večjo odprtost pri razkrivanju bioloških očetov pri lezbičnih parih gre pripisati dejstvu, da so razlogi posledica socialnih ozadij. Lezbične mame so zaradi odsotnosti očeta bolj izpostavljene dejstvu, da je treba otroku razkriti informacijo o njegovem biološkem očetu (Švab 2007). Razlike v švedsko-irski raziskavi so pogojene s pravno in zakonsko ureditvijo v obeh državah. Na Švedskem je pravno urejeno, da mora biti otrokov oče znan. V primeru, da starši niso v razmerju, mora slednji plačevati mesečne prispevke za otrokovo preživljanje. Velik pomen se daje odkritosti in vključenosti biološkega očeta. Na Irskem pomembnost očeta ni tako velika, neporočeni očetje niso znani po zakonu. Neporočena mama ima pravico do skrbništva svojega otroka, vendar neporočeni oče nima v lasti pravice do skrbništva in stika z otrokom, razen če se pravno prijavi na sodišču. Kljub temu, da je na Irskem skrbništvo domena mater, so Irske udeleženke izpostavile strah, da bi znani darovalec zahteval skrbništvo nad otrokom in s tem tvegale izgubo skrbništva. Ker zakon ni naklonjen lezbičnim parom, se le-te v večji meri odločajo za prikritega darovalca, saj bi homofobično ravnanje oblasti lahko povzročilo izgubo otroka na sojenjih (Ryan-Flood 2009, 47 – 52). Poudarek na biološki, in ne na socialni vlogi očeta pri irskih lezbijkah ugotavlja tudi Donovan (2000) za Anglijo; v lezbičnih družinah, ki otroka dobijo s pomočjo samooploditve, je očetovanje pogosto razumljeno primarno kot biološko razmerje, ki se povezuje s preteklostjo in izvorom otroka (Donovan 2000, 157).

6.4 Oče v vsakdanjem življenju otrok/a

V odločitvah za znanega darovalca se izpostavlja pomembnost moške vloge v otrokovem življenju. V švedsko-irski raziskavi so švedske lezbijke poudarile vpletenost kateregakoli moškega, ne nujno biološkega očeta. Prav tako se predvidevale, da bodo darovalci želeli biti vključeni v otrokovo življenje. Prednost vpletenega očeta pa ne pomeni le korist otroka, temveč tudi lezbičnega para, saj se v času, ko ga otrok preživlja z očetom, par lahko posveti drugim stvarem v življenju ali nenazadnje drug drugemu (Ryan-Flood 2009).

Vpletenost tretjega starša, torej očeta, prinese v družinsko razmerje dodatno kompleksnost. Usklajevanje starševstva med biološko mamo in očetom ter socialno mamo je lahko zahtevno, v smislu vzdrževanja komunikacij in pogajanj. Irske lezbijke so v švedsko-irski raziskavi izrazile zaskrbljenost, da bi darovalec postal preveč vpleten in imel v primeru zahteve po skrbništvu večje pravne prednosti zaradi heteroseksualne usmerjenosti (Ryan-Flood 2009). Donovan (2000) izpostavi, da bi tretji starš lahko ogrozil partnersko razmerje med obema materama.

Sostarševanje (»*co-parenting*«) je pogosta oblika starševanja med lezbičnimi in gejevskimi pari. Švedsko-irska raziskava je pokazala, da se lezbijke pogosteje odločajo za darovalce semena, ki so geji. Razlog za tovrstne odločitve so udeleženske navajale v skupni zgodovini zatiranja na podlagi homofobične diskriminacije, ter prepričanje, da so geji bolj zanesljivi očetje, kot heteroseksualni moški, ki bi lahko čez čas izgubili zanimanje za otroka (Ryan-Flood 2009; Donovan 2000). Gejevski očetje naj bi bili boljši zgled otrokom, saj niso tradicionalni moški. Gejevski darovalci so izrazili mnenje, da njihova odločitev za darovanje sperme pomeni solidarnost z lezbijkami, in pomoč, da si skupaj ustvarijo družino, ter tako sami postanejo očetje (Donovan 2000).

6.5 Odraščanje v lezbični družini

Nasprotniki lezbičnih družin so mnenja, da odraščanje otrok v lezbičnih družinah negativno vpliva na njihov osebni razvoj otroka. Raziskave kažejo (Golombok 2000), da se otroci z vidika osebnega razvoja, ne razlikujejo od drugih otrok in zavračajo domneve o negativnem vplivu spolne usmerjenosti staršev na otroke. Raziskave, ki jih omenja Golombokova (2000) ugotavljajo, da je pri otrocih lezbičnih mater spolna usmerjenost v skladu z biološkim spolom. Lezbične mame so manj spolno stereotipne, zato se njihovi otroci ne razlikujejo od heteroseksualnih žensk. Prav tako spolna usmerjenost otrok, ki so odraščali v lezbični družini,

ni odvisna od spolne usmerjenosti matere. Lezbične mame niso spodbujale otroke k homoseksualnosti (Golombok 2000, 54). Študije ne kažejo razlik glede otrokove identitete, socializacije, spolne vloge in spolne usmerjenosti med otroci homo- in heteroseksualnih družin oziroma so te minimalne (Ryan-Flood 2009, 150). Pattersonova (1994) je v svoji raziskavi ugotovila, da so otroci lezbičnih družin pod večjim stresom v primerjavi z otroci iz drugih družin, kar razlaga z dejstvom, da imajo lezbične družine bolj stresno življenje zaradi družbene stigmatizacije. Po drugi strani so bili otroci lezbičnih mater bolj odprti glede svojih čustev, kar lahko pozitivno vpliva na zmanjševanja stresnega življenja v homofobični družbi in odraščanju v marginalizirani in stigmatizirani družini. Nekatere študije so potrdile pozitivne učinke lezbičnega starševstva. Homoseksualni starši sebe vidijo kot bolj odprte v razmišljanju in kot manj stereotipne (Ryan-Flood 2009, 5-6).

V večini družin so odnosi med starši in otroci pozitivni. Razlike se kažejo v vpletenosti materine partnerke v vsakdanjo skrb za otroka. Kot pravi S. Golombok (2000), otroci lezbičnih mater lažje sprejmejo novo partnerico kot otroci heteroseksualne matere, ki dobi novega moškega partnerja. Nova ženska partnerica predstavlja dodatnega starša in ne nadomestek očeta, zato mnogi otroci ohranjajo kvaliteten odnos s svojim očetom. V nekaterih primerih pa se otroci bolj povežejo z materino partnerico, kot so bili kdajkoli povezani z očetom. Prav tako v lezbičnih parih velja večja mera enakopravnosti med partnericama, in večja udeležba somatere v otrokovem življenju, v primerjavi s heteroseksualnimi očeti.

Prav tako so vidni pozitivni pogledi na svet pri otrocih gejevskih in lezbičnih družin. Le-ti razvijejo sposobnost sprejemati in uživati v človeških razlikah, so družbeno bolj odgovorni in imajo manj predsodkov (Paechter 2000). Lezbične družine so družine izbire, ki temeljijo na ljubezni in prijateljstvu. Prav izbira in prijateljstvo formirata osnovo za dolgo partnerstvo (Weeks 2001). Nebiološke vezi so izziv biološkim vezem, ki so osnova starševstva v lezbičnih družinah. »Družine izbire« lahko vključujejo biološke in socialne starše, prijatelje, znance, bivše partnerje, ipd., ki poskrbijo za različne družinske prakse (Donovan 2000, 155). Dunne (1998) je v svojih raziskavah ugotovila, da so lezbični pari veliko bolj enakopravni pri delitvi dela v gospodinjstvu. Način raziskovanja je potek z dnevnimi dnevniki, pri katerih se najbolje vidi, kdo dela kaj. Z analizo dnevnikov je prišla do zaključka, da so lezbični pari manj tradicionalni v razporejanju gospodinjanskega dela. Z enakopravnim vzorcem gospodinjstva prikazujejo svojim otrokom manj stereotipen vzorec družine, zaradi katerega so lezbijke matere prepričane, da imajo njihovi otroci večji spekter aktivnosti. Pomembno je, da se otroke uči različne vrste aktivnosti in spretnosti, ki so povezane z drugim spolom. Tako

imajo otroci večje možnosti, da razvijejo svoje spretnosti, glede na njihove interese in ne na njihov spol (Ryan-Flood 2009, 155-176).

Med otroci, ki so odraščali v reorganiziranih lezbičnih družinah in izvornih lezbičnih družinah, ni opaziti razlik (Golombok 2000). Razlike se pojavijo le v tem, da se morajo otroci ločenih heteroseksualnih staršev poleg stigmatizacije o istospolni usmerjenosti staršev soočiti z dodatno stigmatizacijo zaradi razveze staršev (Paechter 2000). Razlike se lahko kažejo v sprejemanju materine partnerke in s tem razširjanje družine. Ker biološki starši ne živijo pod isto streho, tovrstne reorganizirane družine lahko za otroka pomenijo imeti več kot le en dom (Donovan 2000, 159). Z razširjanjem družinske mreže se otroci lahko prvič srečajo s homofobijo, saj pogosto sorodniki ne sprejemajo dodatne mame, kot starša otroka (Golombok 2000).

7 SKLEP

Istospolna partnerska razmerja so sestavni del preobrazbe intimnosti in sprememb v družbeni organizaciji družinskega življenja in so zagotovo najbolj egalitarna oblika (npr. glede delitve dela). Vendar se istospolni partnerji v svojem vsakdanu srečujejo s homofobijo heteronormativne družbe, ki jih spremlja na vsakem koraku. Družinam z istospolnimi partnerji pravijo, da so netradicionalne, nekonvencionalne, alternativne, socialne, ipd. Istospolna življenjska skupnost je najbolj civilizirana oblika, ki je v danem pravnem sistemu možna. Tako težko sklepamo, da bi bilo otrokom v takih skupnostih po definiciji slabo (Lešnik 1993, 49).

Homofobija in diskriminacija sta glavna razloga, ki spolno usmerjenost staršev predstavljata kot problem. Gre za odsotnost javnega diskurza, saj so istospolne družine še vedno tabu. Homoseksualni starši nimajo enakih pravic, spoštovanja in priznanja kot heteroseksualni starši. Otroci homoseksualnih parov se borijo s posledicami stigmatizacije.

Podatki raziskav, ki primerjajo razvoj otrok iz heteroseksualnih in homoseksualnih družin kažejo na to, da kljub temu, da se otroci istospolnih družin večkrat soočajo in borijo s posledicami stigmatizacije, se v svojem osebostnem razvoju ne razlikujejo od otrok iz heteroseksualnih družin. Otroci homoseksualnih družin so dobro prilagojeni svojemu osebemu in socialnemu razvoju, ne doživljajo kriz ali stisk pogosteje kot njihovi vrstniki.

Lahko sklepamo, da spol in spolna usmerjenost staršev ali oseb, ki skrbijo za otroka, nista bistvena za otrokov razvoj (Mencin Čeplak, 2005). Otroci homoseksualnih staršev se ne razlikujejo od otrok heteroseksualnih staršev, vendar ti odraščajo v manj spolno stereotipizirani družini kot otroci heteroseksualcev. Korelacija med spolno usmerjenostjo staršev in razvojem otroka ne izhaja iz same spolne usmerjenosti staršev. Ker se istospolni partnerji soočajo z negativnimi odzivi v družbi, se morajo za starševstvo toliko bolj potruditi, v smislu, da se za otroka odločajo zavestno, zaradi česar je otrok v boljšem položaju. Spolna identiteta staršev je tako nezdržljiva z učinkovitostjo starševanja. Ni empiričnih dokazov, da bi bili lezbijke in geji slabši starši kot heteroseksualna populacija. Celo nasprotno, nekatere raziskave dokazujejo, da so odnosi mama-otrok v lezbičnih družinah bolj sproščeni, bolj tesni, manj stereotipni in kvalitetnejši. Družbena pričakovanja od heteroseksualnih in lezbičnih žensk, se razlikujejo. Pritiski, ki jih doživljajo lezbični pari se razlikujejo od pritiskov heteroseksualnih žensk, od katerih se pričakuje, da bodo slej ko prej imele otroke, nasproti lezbijkam, ki se spopadajo s socialno nepodporo za starševstvo. Prav tako se od lezbičnih staršev pričakuje več. Heteronormativa je norma, ki spodbuja k mišljenju, da morajo biti lezbični starši ne samo dobri kot heteroseksualni, temveč biti boljši in se v večji meri dokazovati (Ryan-Flood 2009, 155-159).

Lezbične matere redefinirajo ne-le materinstvo, ampak tudi očetovstvo, kar dokazuje švedsko-irska raziskava, v kateri so udeleženske izpostavile aktivno vlogo darovalca semena pri vzgoji in odraščanju otroka (v večini pri švedskih lezbijkah). Darovalca so izbirale med svojimi znanci in prijatelji, preko interneta, in sicer z umetno oploditvijo ali samooploditvijo. Nekateri lezbični pari so za očeta svojega otroka izbrali geje in s tem naredili strukturno premeščanje družine na osi spolne obeleženosti družinskih vlog (Švab 2007, 156).

Umetna oploditev istospolnih partnerjev je možna le v nekaterih evropskih državah, v Sloveniji velja zakon, ki ne dovoljuje posvojitve ali umetne oploditve istospolnih partnerjev (Sobočan 2009). Istospolne družine nimajo pravnega zaledja in opore. Kljub pomanjkanju zakonske ureditve pa je lezbičnih družin veliko. Za njih velja, da so lezbične mame manj stereotipne, da spolna usmerjenost mater ne vpliva na otroka. Kljub temu, da se morajo nekateri otroci lezbijk spopadati z negativnimi odzivi družbe, so le-ti bolj čustveno odprti, kar lahko pozitivno vpliva na reševanje konfliktov v homofobični družbi. V lezbičnih razmerjih je delitev dela bolj enakomerna, zaradi česar njihovi otroci odraščajo v manj stereotipni družini. Raziskave kažejo, da so bolj kot družinska oblika, v družini pomembni odnosi med družinskimi člani. Kadar ima otrok ljudi okrog sebe, ki ga imajo radi in ga podpirajo, so verjetnosti za kakršne koli vedenjske ali psihične težave manjše.

8 LITERATURA

1. Bohinc, Rado, Miro Cerar in Barbara Rajgelj. 2006. *Temelji prava in pravne ureditve: za nepravnike*. Ljubljana: GV založba.
2. Donovan, Catherine. 2000. "Who Needs a Father? Negotiating Biological Fatherhood in British Lesbian Families Using Self-Insemination." *Sexualities* 3 (2): 149-164.
3. Golombok, Susan. 2000. *Parenting. What really counts?* London, New York: Routledge.
4. Jakomin, Jasmina. 2004. *Nova intimna razmerja? Primer istospolnih partnerskih zvez*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
5. Kajdič, Sandra. 2007. *Istospolna partnerstva in družine*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
6. Lešnik, Bogdan. 1993. Istospolna partnerstva in otroci. *Časopis za kritiko znanosti* 21 (162/163): 49-51.
7. Kuhar, Roman. 2001. *Mi, drugi. Oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
8. Mencin Čeplak, Metka. 2005. Začaran krog diskriminacije: od moralne diskreditacije homoseksualnosti do neenakosti gejev in lezbijk pred zakonom – in nazaj. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 175-186.
9. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. 2009. *Ministra Svetlik in Zalar predstavila predlog družinskega zakonika*. Dostopno prek: <http://www.mdds.gov.si/si/splosno/cns/novica/article/1939/6205/9a3ad33a4c/> (28. februar 2011).
10. Paechter, Carrie. 2000. Growing Up in a Lesbian Mother: A Theoretically-based Analysis of Personal Experience. *Sexualities* 3 (4): 395-408.
11. Rener, Tanja, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem. Založba Annales.
12. Ryan-Flood, Roisin. 2009. *Lesbian Motherhood. Gender, Families and Sexual Citizenship*. Velika Britanija: University of Essex.
13. Sieder, Reinhard. 1998. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC.
14. Sobočan, Ana M. 2009. Istospolne družine v Sloveniji. *Socialno starševstvo* (1-3): 65-86.

15. Stacey, Judith in Timothy J. Biblarz. 2001. (How) does the Sexual Orientation of Parents matter? *American Sociological Review* 66 (2): 159-183.
16. Švab, Alenka. 2005. Sprejeti med prijatelji, zavrnjeni v družbi – istospolna partnerstva v Sloveniji. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 139-153.
17. --- 2010. Kdo se boji (raznoverstnosti) družin? Sociološki pogled/i na sodobno družinsko življenje. Ljubljana: *Socialno delo* 49 (5-6): 341-349.
18. --- in Roman Kuhar. 2005. *Neznosno udobje zasebnosti. Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
19. Urek, Mojca. 2005. Lezbične in gejevske družine v Sloveniji: implikacije za socialno delo. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 155-174.